УДК 330.3(477):[341.38:338.2]
JEL C3; F1; L16; L5; O2; O3; O4
ORCID ID: 0000-0003-2873-0761
DOI https://doi.org/10.17721/tppe.2022.44.12

Шовкун І.А., к.е.н., старший науковий співробітник
ДУ "Інститут економіки та прогнозування
Національної академії наук України"

ТРАНСФОРМАЦІЯ СТРУКТУРИ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Розглянуто як війна, що підірвала економічну безпеку країни, водночас деформує структуру національної економіки. Узагальнено чинники цієї деформації, а саме – загибель людей, їх депортація агресором; повне або часткове припинення роботи більшістю підприємств; величезні втрати ключових факторів виробництва (фізичного капіталу, праці, землі); порушення ланцюжків постачання та збуту продукції; обмеження доступності необхідних виробничих ресурсів; втрата робочих місць і падіння доходів; розбалансування ринків; дестабілізація зовнішньої торгівлі. Проаналізовано склад експортного кошика як відображення структури національної економіки, і показано домінування в експорті сировини та продукції низького ступеня переробки. Виявлено тенденції до звуження різноманіття видів промислової діяльності та асортименту продукції, що свідчить про спрощення національної економіки та слабкість її інноваційного потенціалу. Виявлено (за допомогою економетричного моделювання) низьку тісноту міжгалузевих зв'язків у господарському комплексі країни, недостатній розвиток ланцюжків створення вартості. Обґрунтовано необхідність удосконалення структури економіки шляхом створення довгих виробничих ланцюжків (що мають поєднувати аграрний сектор із секторами переробки та послуг) задля підвищення продуктивності та темпів зростання економіки.

***Ключові слова**: структура національної економіки, економічна безпека, економічні втрати, експортний кошик, ланцюжки створення вартості.*

Постановка проблеми. Повномасштабна війна, розв'язана росією проти суверенної України, завдала надзвичайних руйнувань економіці країни, а також спровокувала серйозні ризики для глобальної економічної стабільності та безпеки ринків продовольства, енергоресурсів, інших важливих товарів. Війна стала тригером серйозних деформацій структури національної економіки, спричинивши величезні втрати ключових факторів виробництва, зміни співвідношення між попитом і пропозицією на ринках товарів і факторів виробництва, дестабілізацію експортних потоків. Внаслідок війни унаочнилося та вкрай загострилося питання недосконалості структури національного господарства та його експортного кошика. Водночас проявилася низка раніше втрачених можливостей для реалізації заходів економічної політики щодо розбудови довгих ланцюжків створення вартості у національному господарстві та сприяння потрібним змінам. Тож тепер постала проблема усвідомлення того як війна впливає на економіку, змінює її структуру, аби побачити можливості збереження національного господарства, перспективи повоєнного відновлення та зростання.

Аналіз останніх публікацій. Структурні зрушення традиційно розглядаються як життєво важливий елемент успішного розвитку економіки в країнах світу [1]. Предметом сучасних наукових дискусій є моделі та чинники структурних змін (у тому числі індустріалізація або деіндустріалізація, глобалізація торгівлі), що визначають місце країн у світовій економіці [2; 3]. Відповідними дослідженнями докладно обґрунтовано залежність економічної могутності та

навіть геополітичних позицій кожної країни від виробничої структури її економіки [4]. Увага науковців постійно прикута до вивчення трендів структурних змін [5; 6], виявлення їхніх підойм і детермінант (праця, капітал, інноваційні технології, заощадження, національні та іноземні інвестиції) [7; 8].

Здобутком українських науковців стали дослідження впливу структурних характеристик економіки країни на продуктивність та економічну динаміку [9]; чинників технологічного відставання країни від більш інноваційних і динамічних економік світу [10]; інституційних витоків деформації структури національної економіки у зв'язку з її олігархізацією та монополізацією [11]; фінансових обмежень для структурної розбудови економіки, в основі яких лежить використання бізнесом тіньових резервів та офшоризація фінансових відносин [12]; доцільності запровадження стратегії «розумної спеціалізації» з поєднанням науково-технічної, інноваційної, регіональної та промислової політики задля сприяння структурній модернізації економіки [13].

Структурні зміни зазвичай асоціюються з розвитком економіки, проте існують фактори, що справляють деструктивний вплив. Саме таким фактором є війна. Від початку повномасштабної агресії росії проти України практично в режимі реального часу ведуться наукові спостереження щодо різних аспектів структурних змін в економіці. Передусім дослідження представлені результатами соціологічних обстежень, що діагностують стан українського бізнесу під час війни, рівень податкового навантаження на бізнес, зміни у зайнятості та доходах [14; 15], висвітлюють ризики для діяльності різних секторів (фіскального, банківського і небанківського) [16; 17]. Ведуться також дискусії щодо механізмів «перезапуску» економіку у воєнних умовах і необхідних управлінських рішень державних інституцій для збереження стійкості національного господарства. Проте залишаються **невирішені питання** щодо можливостей нормалізації функціонування бізнесу та підтримання структурного потенціалу економіки вже тепер, коли війна ще триває.

Метою статті є дослідження чинників структурної деформації економіки в умовах війни; аналіз експортної спеціалізації та структури національної економіки; розгляд перспектив розбудови довгих виробничих ланцюжків як передумови структурного поступу.

Методи дослідження. Відповідно до формулювання теми було використано загальнонаукові та спеціальні методи дослідження. Зокрема, було застосовано методи статистичного та економетричного аналізу задля дослідження структурних пропорцій зовнішньої торгівлі як відбитка виробничої структури економіки, а також для оцінки сили взаємозв'язків між секторами економіки.

Результати дослідження. *Чинники структурних деформацій у контексті загроз економічній безпеці України та світу.*

Російська агресія порушила суверенітет України та водночас підірвала її економічну безпеку, дестабілізувавши національну економіку, унеможлививши її стійкий та збалансований розвиток, завдавши величезних збитків, заподіявши втрати суспільному добробуту [18; 19]. Разом з тим небезпечні деформації відбуваються у структурі національного господарства – більшість українських підприємств вимушено припинили роботу повністю або частково внаслідок бойових дій, руйнування виробничого капіталу та інфраструктурних мереж; розірвання ланцюжків кооперaційних відносин із підприємствами-суміжниками, які потрапили під окупацію; неможливості здійснювати постачання та збут продукції через блокаду ворогом логістичних шляхів. Вражені прицільними російськими ударами, повністю або частково зруйновані підприємства різних галузей української економіки, у тому числі такі промислові гіганти як

Маріупольський меткомбінат імені Ілліча, "Азовсталь", Авдіївський коксохімічний завод, Кременчуцький нафтопереробний завод, "Антонов".

Працівники таких підприємств позбулися робочих місць, залишились без роботи і заробітків. Ринок праці країни опинився у стані кризи. За даними опитувань, серед людей, які мали роботу до війни, втратило роботу понад 40% [14]; працюють у звичному режимі 34%; працюють віддалено або частково – 19%, знайшли нову роботу – лише 6%. Кількість вакантних місць скоротилася у десятки разів. Поглибився дисбаланс попиту і пропозиції робочої сили. Вкрай загострилася конкуренція за влаштування на роботу, навіть незважаючи на те, що декілька мільйонів громадян виїхало за кордон. Працедавці опинилися у привілейованому становищі, що негативно вплинуло на заробітки найманих працівників. Зокрема, більшість бізнесів не мають наміру виплачувати заробітну плату працівникам на довоєнному рівні, у тому числі, понад третини взагалі не планує ніяких виплат працівникам, і лише 3% бізнесів платитиме людям більше, ніж до війни [15, с. 8].

Великі втрати людського капіталу та загроза демографічної кризи ускладнять перспективи повоєнного відродження країни. Тисячі людей – дорослих і дітей – загинуло в ході цієї війни. За попередніми оцінками уряду, не менше 1,2 мільйона громадян України депортовано країною-окупантом. Значна частина з тих понад 8 мільйонів осіб, що вимушено покинули рідні домівки і переїхали із районів активних бойових дій на безпечніші території та за кордон, не скоро повернеться до дому.

Агресор грабує окуповані території, вивозить і продає крадене. Значної шкоди завдано земельним ресурсам, чим підірвано основу продовольчої безпеки країни. Тимчасово перебувають під окупацією великі територій східних і південних областей, що унеможливило нормальне ведення сільськогосподарської діяльності у цих традиційних регіонах інтенсивного землеробства. Поля в районах бойових дій всуціль засіяні воронками від снарядів. Великих збитків завдано лісовим ресурсам – у результаті ракетних обстрілів і вибухів мін постраждало майже три мільйони гектарів лісів, що становить третину лісового фонду країни.

Діями агресора дестабілізовано також зовнішню торгівлю країни та пригнічено експортний потенціал національних виробників, тим самим придушено важливий стимул економічного розвитку. Карколомні зміни відбуваються у співвідношенні попиту і пропозиції на ринках товарів і факторів виробництва, що чинить тиск на структуру економіки.

Торгівельна залежність у зовнішньоекономічних відносинах після російського вторгнення почасту зуживається не на користь миру і процвітанню, а для підриву економічної безпеки і стабільності у світі. Суттєвий вплив справляє навмисно створений росією дефіцит важливих товарів, що використовується як зброя для шантажу великої кількості країн захмарними цінами (наразі на слуху «енергетична зброя», «продовольча зброя» тощо). Штучно спровоковані кризи на ринках зерна, природного газу, нафти, палива створюють проблеми для галузей виробництва та економіки загалом.

Спричинені війною загрози виникнення кризового становища розповсюджуються по світу у різних вимірах. Так, Європа, що гостинно прихистила близько 6 мільйонів громадян України, які рятуються від війни, підпадає під ризик міграційної кризи.

Порушення міжнародних торгових потоків, що поєднували Україну зі світом, внаслідок блокади агресором цивільного судноплавства в Азовському і Чорному морях, змусили повністю перебудовувати логістичні маршрути. Під удар потрапили країни – торгові партнери України, ланцюжки постачання з якими були перервані.

Шоки пропозиції сировинних товарів на глобальних ринках (у тому числі, обмеження поставок зерна, рослинної олії, добрив з Чорноморського регіону), викликані війною, зумовили стрибок світових цін і обернули на марне роки роботи на досягнення Цілей сталого розвитку ООН. Порушення стійкості глобальної системи забезпечення продовольством зламало світову безпеку, поставивши низку країн на межу продовольчої кризи. Під тиском обставин відбуваються глобальні тектонічні зсуви – реструктуризація світової торгівлі та подорожчання моделей торгових відносин.

Висока залежність країн ЄС від постачання російських енергоресурсів, металу обтяжила проблеми у виробничих ланцюжках, вразивши передусім такі галузі як нафтопереробка, енергетика, транспорт, металургія, хімічна промисловість.

На тлі дефіциту основних видів експортної продукції як країни-жертви агресії, так і окупанта, і підвищення світових цін, загрозливо посилюються хвилі інфляції, відповідно, жорсткішою стає грошово-кредитна політика країн та уповільнюється їхня економічна динаміка. Ознаки рецесії відчутні у різних країнах.

Отже, внаслідок війни українська економіка зазнала деформації її структури через великі втрати ключових факторів виробництва – фізичного капіталу, праці, землі; обмеженої доступності необхідних ресурсів (матеріальних, інвестиційних), зміни попиту і пропозиції на ринках товарів і факторів виробництва, а також неможливості нормально працювати і реалізовувати вироблену продукцію на внутрішньому та світовому ринку. Прогнозується, що загальні збитки економіки сягнуть 35 – 42 % ВВП у 2022 р. (за розрахунками НБУ [17], Інституту економіки та прогнозування [10], МВФ). Загалом російське вторгнення в Україну завдало удар по глобальному економічному порядку, призвело до геополітичних зрушень, що матиме довготривалі наслідки для структури та розвитку світової економіки.

Структура національної економіки та можливості для її удосконалення зі створенням довших виробничих ланцюжків

Визнаючи серйозність і глобальний характер економічних загроз, викликаних російською агресією, варто бачити і можливості виходу з кризового становища. Йдеться про те, що, всупереч складній ситуації, для української економіки відкрилися нові можливості для структурної трансформації, розбудови довших виробничих ланцюжків і переходу в її спеціалізації до виробництва продукції з поглибленим ступенем переробки.

Спонукою до трансформаційних кроків слугують величезні запаси сировинних товарів (зерна, залізної руди), що залишилися нереалізованими через блокаду російським загарбником морських портів України. Невдовзі по завершенню збирання нового урожаю запаси зернових іще збільшаться. Зважаючи на мінімальні витрати, порівняно з альтернативними способами доставки, морські шляхи слугували основними маршрутами транспортування товарного експорту на світові ринки (морем країна відправляла понад 70% усіх вантажів). Порушення логістичних мереж перешкоджає вивезенню мільйонів тон продукції.

Обставини диктують необхідність суттєвого зменшення тоннажу експорту, змушуючи подбати про поглиблення переробки сировини і нарощення частки промислової продукції в експорті. Отже, попри всю трагічність ситуації тепер з'явилася слушна нагода нарешті взятися за вирішення старої проблеми національної економіки – її структурної недосконалості.

Відомо, що у світовому поділі праці країна спеціалізується здебільшого на сировині та продукції низького ступеня переробки. Частка такої продукції у товарному експорті країни перевищила 52% у 2021 р. (табл. 1). Порівняно з довоєнним періодом (2013 р.), сукупна вага

цих груп товарів зросла на 16% здебільшого за рахунок продуктів рослинного походження (УКТЗЕД II) і мінеральних продуктів (УКТЗЕД V). Збільшення у структурі експорту саме сировинної компоненти – продукції первинного сектору – стало визначальною ознакою загальних тенденцій структурних зрушень, що відбувалися в економіці країни після першої фази російського вторгнення. Натомість посилилась залежність від імпорту промислових товарів, особливо технологічно складної продукції. Зазначені тенденції не змінилися у поточному році навіть незважаючи на логістичні проблеми, навпаки, переважання сировини та продукції низького ступеня переробки у товарному експорті посилилось, досягши 57% у 1 півріччі.

Таблиця 1.

Показники структури зовнішньої торгівлі України за основними групами товарів у 2013 – І півріччі 2022 рр.

Код і назва товарів згідно з УКТЗЕД	Структура, % від загального обсягу						Коефіцієнт покриття імпорту експортом		
	Експорт			Імпорт					
	2013	2021	1 п. 2022	2013	2021	1 п. 2022	2013	2021	1 п. 2022
Усього	100	100	100	100	100	100	0,8	0,9	0,9
у тому числі:									
I. Живі тварини; продукти тваринного походження	1,7	2,0	3,0	2,5	2,2	2,2	0,6	0,8	1,3
II. Продукти рослинного походження	14,0	22,8	24,1	3,5	2,9	4,1	3,3	7,3	5,3
III. 15 Жири та олії тваринного або рослинного походження	5,5	10,3	12,1	0,5	0,6	0,5	8,7	15,8	20,7
IV. Готові харчові продукти	5,6	5,6	5,2	4,2	4,9	4,2	1,1	1,1	1,1
V. Мінеральні продукти	11,8	12,4	12,3	29,1	20,5	25,7	0,3	0,6	0,4
VI. Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості	6,8	4,1	3,3	11,0	13,4	12,9	0,5	0,3	0,2
VII. Полімерні матеріали, пластмаси та вироби з них	1,2	1,6	1,4	6,0	6,6	5,4	0,2	0,2	0,2
IX. Деревина і вироби з деревини	1,8	2,9	4,4	0,5	0,6	0,4	2,8	4,5	10,7
X. Маса з деревини або інших волокнистих целюлозних матеріалів	2,0	0,8	0,7	2,5	1,5	1,3	0,7	0,5	0,5
XI. Текстильні матеріали та текстильні вироби	1,3	1,3	1,6	3,2	3,7	3,8	0,3	0,3	0,4
XV. Недорогоцінні метали та вироби з них	27,8	23,5	17,6	6,5	6	4,4	3,5	3,7	3,6
XVI. Машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання	11,0	7,7	9,3	16,2	19,5	15,3	0,6	0,4	0,5
XVII. Засоби наземного транспорту, літальні апарати, плавучі засоби	5,3	1,0	0,8	7,7	10,4	10,8	0,6	0,1	0,1
XVIII. Прилади та апарати оптичні, фотографічні	0,5	0,3	0,3	1,4	2,1	1,8	0,3	0,1	0,1

Джерело: складено та розраховано автором за даними Державної служби статистики України. http://www.ukrstat.gov.ua

Домінування сировини та продукції низького ступеня переробки у складі експорту свідчить про істотні структурні вади економіки. Дійсно, відносно велику частку у національній економіці посідають сільське господарство, видобування корисних копалин і пов'язані з ним галузі первинної переробки у промисловості, тобто ті галузі, режим відтворення яких здатний генерувати тільки відносно невисокі темпи економічного зростання [9]. Тоді як вторинний сектор (передусім переробна промисловість) займає відносно малу частку. Зокрема, питома вага первинного сектору (КВЕД A÷B) в економіці України становила 17,1% ВДВ у 2021 р. (у тому числі аграрного – 11,9%, добувного – 5,2%), вторинного сектору (КВЕД C÷F) – 18,7% (у тому числі, переробної промисловості – 11,6%), третинного сектору (КВЕД G÷T) – 64,2%. Продовжується зменшення внеску обробних виробництв у формування українського ВВП, скорочуються індекси промислової продукції. Оскільки національний промисловий сектор недостатньо диверсифікований, він неспроможний замістити імпортну продукцію і внутрішній ринок здебільшого наповнюється імпортом. Між тим світовий досвід довів, що відхід від надмірної сировинної спеціалізації та диверсифікація експортного кошика проклали шлях до успіху низки країн.

Зважаючи на значну частку експорту сільськогосподарської продукції в обсязі її виробництва підприємствами галузі, у національній економіці склалася парадоксальна ситуація, коли зростання аграрного сектору слабо корелюється з динамікою переробних виробництв, у тому числі харчової промисловості. Зокрема, вагомість впливу зростання виробництва аграрної продукції (підприємствами галузі та господарствами населення) на динаміку переробної промисловості була перевірена за допомогою регресійного моделювання. Результати моделювання (табл. 2) свідчать про те, що всі коефіцієнти регресії є статистично значущими, а рівень значущості моделі дає підстави вважити модель адекватною. Перевірки за допомогою тестів Уайта, Глейзера, Бреуша-Пагана-Годфрея дозволили встановити відсутність гетероскедастичності випадкових відхилень моделі. Отже, модель є статистично значущою, рівняння регресії надійне й адекватне.

Коефіцієнт детермінації (R-square = 0,39) свідчить про помірний зв'язок між результативною та факторними змінними. Фактори не є визначальними для результативної змінної, оскільки вони пояснюють невелику частку її варіації (39%).

Таблиця 2.

Результати оцінювання лінійної моделі регресії щодо впливу факторів на динаміку ВДВ переробної промисловості

Фактор, показник	Модель
Індекс фізичного обсягу продукції сільського господарства, реалізованої підприємствами, - всього (% до попереднього року)	-0,530 (0,031)*
Індекс фізичного обсягу продукції сільського господарства, реалізованої господарствами населення, - всього (% до попереднього року)	0,732 (0,049)
Константа	0,829 (0,037)
Часовий проміжок оцінювання	2005 – 2020 рр.
R-squared	0,392
Durbin-Watson stat	2,200
Prob(F-statistic)	0,039

* у дужках наведено значення Prob. t-Statistic кожного фактора.

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України. http://www.ukrstat.gov.ua.

Результати моделювання демонструють невисоку тісноту міжгалузевих зв'язків у господарському комплексі країни. До того ж, перший коефіцієнт регресії свідчить про те, що

бізнес-модель аграрних підприємств базується на експортній орієнтації та відсутності інтеграції з локальною промисловістю. Отже, розвиток ланцюжків створення вартості, що мають виходити із аграрного сектора і поєднувати його із секторами переробки та послуг, є недостатнім. Неглибока взаємозалежність між секторами обмежує підвищення продуктивності у різних частинах ланцюжка створення вартості та пригнічує потенціал синергії від взаємодії секторів. Внаслідок цього мультиплікативний ефект від розвитку аграрного сектору є не настільки значним для економічної динаміки, яким міг би бути за умови переробки переважної частини обсягів вирощеної аграрної сировини у своїй країні.

Тенденції до скорочення набору товарів в експортному кошику України зумовлені тривалими процесами звуження різноманіття видів промислової діяльності, а відповідно, й асортименту продукції. Відбувається спрощення національної економіки, що є наслідком слабкості її інноваційного потенціалу, невисокої продуктивності та браком спроможності динамічно зростати. Такий висновок підтверджується оцінками України у світовому огляді економічної складності (Observatory of Economic Complexity), а також у глобальному індексі інноваційцності (Global Innovation Index). Зокрема, згідно з оцінками першого огляду, економіка України упродовж останніх 20 років ставала відносно менш складною, перемістилась із 25-го на 42-е місце у відповідному рейтингу. Показник економічної складності України становить біля 0,37, тоді як лідера рейтингу – Японії – 2,43. Зазначені оцінки віддзеркалюють значні відмінності у рівнях продуктивності та конкурентоспроможності економіки кожної країни. Згідно з даними другого огляду, економіка України у той же час втрачала позиції у світі за рівнем інноваційності.

Аналізуючи ці тенденції, потрібно зважати на існування стійкої залежності рівня продуктивності та економічного зростання країн світу, а також суспільного добробуту від складності структури їхньої економіки та ступеню диверсифікованості внутрішнього виробництва продукції, що, у свою чергу, напряму пов'язано із інноваційною активністю національних компаній та їхньою здатністю створювати нові продукти. Тож недостатня інноваційна активність українських виробників зумовлює слабкість їхніх можливостей створювати і пропонувати ринку інноваційні продукти, що спричинює скорочення асортименту продукції, зниження ступеню диверсифікації виробництва та спрощення виробничої структури національної економіки, тим самим послаблення потенціалу економічного зростання.

Така структура економіки, у якій кооперація між аграрним і переробним виробництвом залишається на недостатньому рівні, не спроможна генерувати необхідне прискорення економічного зростання. До того ж вона обтяжена ризиками поглиблення структурної невідповідності національної економіки тим кардинальним змінам, що відбуваються у світовій економіці. Для порівняння слід згадати про те, що внесок індустріального сектора (у тому числі, переробної промисловості) в економіки країн, які динамічно зростали, становив у Китаї – 39,4% ВВП (27,4%, 2021 р.); в Індії – 25,9% (14,1%), а загалом у світі – 28,3% (17,0%), відповідно. Потужне промислове ядро в цих країнах, що спочатку виростало з переробки натуральних ресурсів, уможливило появу технологічного сервісу, також посприяло поглибленню взаємозалежності між усіма секторами економіки і підвищенню продуктивності в різних частинах ланцюжка створення вартості. Синергія між секторами у диверсифікованих ланцюжках створення вартості забезпечила у підсумку прискорення економічного зростання.

Проте перспективи повільного зростання економіки не відповідають необхідності швидкого відродження України, зруйнованої війною. Завдання найскорішого відновлення економіки здійсненне лише з опертям на власну переробну промисловість, у якій провідними стануть

високопродуктивні галузі, що створюють достатній потенціал для стрімкого економічного зростання. Виходячи з аналітичних даних, в економіці України до таких належать індустріальні галузі та високотехнологічні види послуг [9]. Загалом переробна промисловість визнається у світі ключовим рушієм економічного зростання, розвитку та джерелом якісних робочих місць.

Вікно можливостей для удосконалення структури національної економіки шляхом переходу від сировинної спеціалізації до переробних виробництв зараз відкрите. Сприятливою обставиною для здійснення пропонованого переходу є те, що партнери України (Велика Британія, США, Канада, країни ЄС, тощо) задля полегшення експорту українських сільськогосподарських і промислових товарів пішли на лібералізацію торгових відносин з Україною – скасували на рік тарифи та квоти на український експорт, призупинили усі антидемпінгові та захисні заходи тощо. Понад те, міністри торгівлі переважної більшості країн-членів Світової організації торгівлі виявляють солідарність з Україною та готові сприяти доступу продукції українських виробників до міжнародних ринків, у тому числі транзитних. Вже укладено угоду з Євросоюзом про транспортний "безвіз" і тепер українським перевізникам не потрібно отримувати дозволи на право в'їзду, транзиту та перевезення вантажів територією країн ЄС, які щороку надавали європейські держави. Тим самим знято критичну проблему останніх п'ятьох років – обмежену кількість відповідних дозволів. Отже, нехай тимчасово, але подолано певний торговий бар'єр на шляху української продукції до європейських ринків. За таких умов диверсифікація експорту як у сенсі асортименту продукції, так і географії збуту повинна стати вагомим чинником розвитку національної економіки.

Економічна доцільність такого переходу безперечна ще з низки причин. Передусім в рази збільшаться доходи на тону українського експорту. Зазначене наочно демонструє такий приклад: вартість тони експорту насіння соняшнику становила в середньому 496 доларів у 2021 р., тоді як вартість тони соняшникової олії – 1219 доларів. Різниця вартості зазначених товарів – 2,5 разу або майже 724 долари на кожній тоні – включає доходи українських компаній, долучених до ланцюжка переробки насіння, заробітки працівників цих компаній, податки до державної скарбниці тощо. Зауважимо, що в процесі переробки з насіння соняшнику окрім олії отримують ще високобілкову муку та субпродукти. Тож якщо продовжувати експортувати сировинні товари, а не перероблені, національна економіка й надалі втрачатиме потенційні доходи, погіршуючи свій торговий баланс, а втрачені нами доходи одержуватимуть компанії та працівники в інших країнах.

Зазначений перехід дозволить підвищити ступінь використання наявних потужностей переробної промисловості та стимулюватиме інвестиції в їх нарощування. Відомо, що від початку російського вторгнення виробничі потужності українських підприємств завантажені менше ніж на половину [17, с. 12]. До того ж переробні галузі, що використовують аграрну сировину, скорочували виробництво продукції упродовж останніх років (а саме: виробництво харчових продуктів (КВЕД 10) – на 6,4% у 2020 – 2021 рр. порівняно з 2019 р.; лісопильне та стругальне виробництво (КВЕД 16.1) – на 4,6% тощо). Регіональне розміщення згадуваних виробництв здебільшого зосереджено за межами територій, де проходили активні бойові дії (майже 70%). Наведені дані означають – ще до війни існував парк вільних потужностей з переробки, які можна екстрено пускати в роботу.

Варто зважати ще на такі обставини як здороження транспортних витрат та високі ризики вивезення продукції з воюючої країни. Ці обставини дозволяють посередникам схиляти Україну до продажу зерна із суттєвим дисконтом (деколи близько 25%) проти цін на світових ринках.

Так, за своє посередництво у розблокуванні поставок продовольства на Близький Схід і в Африку, Туреччина налаштована купувати українське зерно зі значними знижками, а ще розраховує мати вигоду від реекспорту збіжжя. Оскільки для України це означає суттєве падіння доходності експорту сировини, то додається аргументів на користь розвитку власної переробки.

Прискорити процес переходу має навіть пропозиція Міністерства сільського господарства Угорщини, що відчуваючи можливий зиск, висловило готовність створити підприємницьку зону в районі угорсько-українського кордону та проінвестувати побудову нових переробних заводів. Реалізувати подібні пропозиції доцільно все ж на своїй території, бо інакше сторонні країни збагачуватимуться, тоді як ми – втрачатимемо.

Важливо і те, що поліпшення структури товарного експорту – збільшення частки переробленої продукції і зменшення сировинної, оздоровить торговий баланс країни, тим самим посилить фінансову стабільність економіки. Також покращиться структурна збалансованість зовнішньої торгівлі, оскільки досі існує глибока асиметрія торговоих відносин України із зовнішнім світом за ознакою технологічної складності товарного експорту та імпорту.

Отже, військовий стан і суттєві обмеження на експорт азово-чорноморськими маршрутами великого тоннажу сировинних товарів зумовили появу вагомих економічних стимулів та об'єктивних передумов до реалізації проєктів із подовжування внутрішніх ланцюжків доданої вартості за рахунок поглибленої переробки сировини у своїй країні, а відповідно, розбудови переробних потужностей промисловості та покращення структури товарного експорту. Ключова роль у здійсненні таких проєктів належить приватному бізнесу та його інвестиціям. Державним інституціям у цьому контексті потрібно подбати не стільки про стимули для приватних інвесторів (зважаючи на суттєві бюджетні обмеження в українській економіці через війну), скільки про загальне оздоровлення бізнес-клімату, а саме, про послаблення адміністративного тягаря на бізнес, особливо зняття репресивного тиску фіскальних органів, що заважає розвитку бізнесу та реалізації його інноваційного потенціалу.

Висновки

Проведене дослідження дозволило узагальнити чинники, що в умовах повномасштабної війни, розв'язаної росією проти суверенної України, загрожують руйнуванням українській економіці та спотворюють її структуру, а саме: вимушене припинення роботи повністю або частково підприємств різних галузей, розірвання ланцюжків постачання і збуту продукції, великі втрати ключових факторів виробництва (фізичного капіталу, праці, землі тощо), порушення попиту і пропозиції ринкових ресурсів, ламання логістичних маршрутів, дестабілізація зовнішньої торгівлі. Також означені загрози для безпеки світової економіки (що набули обрисів міграційної кризи, продовольчої кризи, енергетичної кризи, високої інфляції), які спричинені війною та поставили багато країн на межу економічної рецесії.

Виявлено, що всупереч драматизму ситуації в українській економіці виникли стимули та об'єктивні передумови для виходу із кризового становища та формування потенціалу для майбутнього економічного зростання. З одного боку, блокада агресором традиційних логістичних маршрутів обвалила доходність сировинного експорту, що підняло економічний інтерес бізнесу до поглиблення переробки сировини і гарантувало інвестиційну привабливість проєктів з розбудови переробних потужностей промисловості задля подовження внутрішніх ланцюжків доданої вартості, у яких поєднуються всі сектори економіки. З іншого боку, широка міжнародна солідарність у підтримці України забезпечила лібералізацію торгових відносин з країнами-партнерами і зняття ними тарифних і нетарифних бар'єрів для українського експорту.

Сприятливі умови доступу продукції національних виробників до великих ринків цих країн стимулює диверсифікацію локального виробництва продукції та уможливлює зміну структури експортного кошика на користь продукції високого ступеня переробки.

Аналіз регресійної моделі засвідчив низьку тісноту зв'язків у господарському комплексі країни (між аграрним та переробним сектором), яка слугує обмежуючим чинником для підвищення продуктивності у різних частинах ланцюжка створення вартості. Тож задля посилення потенціалу економічного зростання необхідно налагодити тіснішу взаємодію між секторами, що міцніше поєднуватиме виробничими зв'язками первинний сектор із вторинним і третинним, забезпечуючи підвищення продуктивності в усіх частинах ланцюжка створення вартості. Неодмінно потребуватиметься активізація інноваційної діяльності українського бізнесу та посилення його здатності створювати інноваційні продукти для ринків.

Виходячи із ключової ролі приватного бізнесу і приватних інвестицій у здійсненні повоєнного відродження національного господарства, подальші дослідження мають стосуватися питань розробки основ держаної політики сприяння підприємництву (зокрема, у галузях переробки) та забезпечення умов для припливу інвестицій у виробничі інновації, що слугуватиме стратегічним підґрунтям для швидкої відбудови економіки на основі прогресивних трансформацій її структури.

Література.

1. Wood A. Globalization and Structural Change around the World, 1985–2015. Published by Oxford University Press on behalf of the World Bank. 2019. doi: 10.1093/wbro/lky009.
2. Markus E., Francis T. Structural Change and Cross-Country Growth Empirics. *Policy Research Working Paper* / World Bank. – 2013. – No. 6335. URL: https://openknowledge.worldbank.org
3. Industrial Development Report 2020. Industrializing in the digital age / UNIDO. – 2019. URL: https://www.unido.org
4. McMillan M., Rodrik D., Sepulveda C. Structural Change, Fundamentals and Growth: A Framework and Case Studies. *NBER Working Paper*. – May 2017. https://doi.org/10.1596/978-0-8962-9214-7
5. Rodrik D., Diao X., McMillan M. The Recent Growth Boom in Developing Economies: A Structural-Change Perspective. The Palgrave Handbook of Development Economics. Palgrave Macmillan, 2019. P. 281–333. https://doi.org/10.1007/978-3-030-14000-7_9
6. Goyal K. Structural Change and Growth of Manufacturing Industries in Punjab: Post-Reforms Analysis. *Indian journal of economics and development*. – 2020. – № 16 (3). – P. 389–396. https://doi.org/10.35716/IJED/20039
7. Bekkers E., Koopman R.B., Rêgo C.L. Structural change in the Chinese economy and changing trade relations with the world. *China Economic Review*. – 2021. – № 65. https://doi.org/10.1016/j.chieco.2020.101573
8. Tassinari M., Barbieri E., Morleo G. & Di Tommaso M.R. Targeted industrial policy and government failures: insights from the South Korean experience. *International Journal of Emerging Markets*. – 2019. – № 16 (2). – P. 221–240. https://doi.org/10.1108/IJOEM-02-2018-0110
9. Shovkun I. Structural shifts: impact on productivity and growth of Ukraine's economy*. Economy and forecasting.* – 2021. – № 3. – 53-70. – № 4. – 121-132. https://doi.org/10.15407/econforecast2021.03.053.
10. Кораблін С.О. Макроекономічна динаміка України: пастка сировинних ринків / НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». – Київ, 2017. – 308 с.
11. Kindzerski Yu. Ukrainian economy facing the challenges of deindustrialization.Concepts, strategies and mechanisms of economic systems management in the context of modern world challenges / VUZF University of Finance, Business and Entrepreneurship. Sofia: VUZF Publishing House "St. Grigorii Bogoslov". – 2021. – P. 10–24.
12. Розвиток фінансів підприємств корпоративного сектора економіки України / за ред. д.е.н. В.В.Зимовця; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». – Київ, 2019. – 62 с.

13. Формування «розумної спеціалізації» в економіці України / за ред.: чл.-кор. НАНУ І.Ю. Єгорова; НАН України, ДУ «Ін-т. екон. та прогнозув. НАН України». – Київ, 2020. – 278 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ief.org.ua/docs/mg/331.pdf

14. Соціологічна група «Рейтинг». П'ятнадцяте загальнонаціональне опитування. Україна під час війни. Зайнятість і доходи (23-24 липня 2022). – 27.07.2022. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ratinggroup.ua/

15. Gradus research company; KSE. Діагностування стану українського бізнесу під час повномасштабної війни Росії з Україною. Аналітичний звіт. – Березень 2022. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://gradus.app/documents/188/

16. ЛІГА:ЗАКОН Бізнес (26 липня 2022.). Податкове навантаження на бізнес під час війни – результати дослідження LIGA ZAKON. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://biz.ligazakon.net

17. National Bank of Ukraine. Financial Stability Report, June 2022. – 21 Jun 2022. URL: https://bank.gov.ua/ua/news/all/zvit-pro-finansovu-stabilnist-cherven-2022-roku

18. Яковюк І. В., Туренко А. Ю. Економічна безпека України як передумова забезпечення її суверенітету. *Проблеми законності*. – 2021. – Вип. 154. – 8–36. https://doi.org/10.21564/2414-990X.154.238747

19. Kremer-Matyškevič, I., & Černius, G. Country's economic security concept: Theoretical insights. International Scientific Conference "Whither Our Economies - 2019": Conference Proceedings. – 2019. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://repository.mruni.eu/handle/007/16031

References.

1. Wood A. Globalization and Structural Change around the World, 1985–2015. Published by Oxford University Press on behalf of the World Bank. 2019. doi: 10.1093/wbro/lky009.

2. Markus E., Francis T. Structural Change and Cross-Country Growth Empirics. *Policy Research Working Paper* / World Bank. – 2013. – No. 6335. URL: https://openknowledge.worldbank.org

3. Industrial Development Report 2020. Industrializing in the digital age / UNIDO. – 2019. URL: https://www.unido.org

4. McMillan M., Rodrik D., Sepulveda C. Structural Change, Fundamentals and Growth: A Framework and Case Studies. *NBER Working Paper*. – May 2017. https://doi.org/10.1596/978-0-8962-9214-7

5. Rodrik D., Diao X., McMillan M. The Recent Growth Boom in Developing Economies: A Structural-Change Perspective. The Palgrave Handbook of Development Economics. Palgrave Macmillan, 2019. P. 281–333. https://doi.org/10.1007/978-3-030-14000-7_9

6. Goyal K. Structural Change and Growth of Manufacturing Industries in Punjab: Post-Reforms Analysis. *Indian journal of economics and development*. – 2020. – № 16 (3). – P. 389–396. https://doi.org/10.35716/IJED/20039

7. Bekkers E., Koopman R.B., Rêgo C.L. Structural change in the Chinese economy and changing trade relations with the world. *China Economic Review*. – 2021. – № 65. https://doi.org/10.1016/j.chieco.2020.101573

8. Tassinari M., Barbieri E., Morleo G. & Di Tommaso M.R. Targeted industrial policy and government failures: insights from the South Korean experience. *International Journal of Emerging Markets*. – 2019. – № 16 (2). – P. 221–240. https://doi.org/10.1108/IJOEM-02-2018-0110

9. Shovkun I. Structural shifts: impact on productivity and growth of Ukraine's economy. *Economy and forecasting.* – 2021. – № 3. – 53-70. – № 4. – 121-132. https://doi.org/10.15407/econforecast2021.03.053.

10. Korablin S.O. Makroekonomichna dynamika Ukrainy: pastka syrovynnykh rynkiv / NAN Ukrainy, DU «In-t ekon. ta prohnozuv. NAN Ukrainy». – Kyiv, 2017. – 308 s.

11. Kindzerski Yu. Ukrainian economy facing the challenges of deindustrialization.Concepts, strategies and mechanisms of economic systems management in the context of modern world challenges / VUZF University of Finance, Business and Entrepreneurship. Sofia: VUZF Publishing House "St. Grigorii Bogoslov". – 2021. – P. 10–24.

12. Rozvytok finansiv pidpryiemstv korporatyvnoho sektora ekonomiky Ukrainy / za red. d.e.n. V.V.Zymovtsia; NAN Ukrainy, DU «In-t ekon. ta prohnozuv. NAN Ukrainy». – Kyiv, 2019. – 62 s.

13. Formuvannia «rozumnoi spetsializatsii» v ekonomitsi Ukrainy / za red.: chl.-kor. NANU I.Iu. Yehorova; NAN Ukrainy, DU «In-t. ekon. ta prohnozuv. NAN Ukrainy». – Kyiv, 2020. – 278 s. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://ief.org.ua/docs/mg/331.pdf

14. Sotsiolohichna hrupa «Reitynh». Piatnadtsiate zahalnonatsionalne opytuvannia. Ukraina pid chas viiny. Zainiatist i dokhody (23-24 lypnia 2022). – 27.07.2022. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: https://ratinggroup.ua/

15. Gradus research company; KSE. Diahnostuvannia stanu ukrainskoho biznesu pid chas povnomasshtabnoi viiny Rosii z Ukrainoiu. Analitychnyi zvit. – Berezen 2022. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: https://gradus.app/documents/188/

16. LIHA:ZAKON Biznes (26 lypnia 2022.). Podatkove navantazhennia na biznes pid chas viiny – rezultaty doslidzhennia LIGA ZAKON. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: https://biz.ligazakon.netNational Bank of Ukraine. Financial Stability Report, June 2022. – 21 Jun 2022. URL: https://bank.gov.ua/ua/news/all/zvit-pro-finansovu-stabilnist-cherven-2022-roku

17. Yakoviyk, I., & Turenko, A. (2021). Ekonomichna bezpeka Ukrainy yak peredumova zabezpechennia yii suverenitetu. *Problems of Legality*, (154), 8–36. https://doi.org/10.21564/2414-990X.154.238747

18. Kremer-Matyškevič, I., & Černius, G. Country's economic security concept: Theoretical insights. International Scientific Conference "Whither Our Economies - 2019": Conference Proceedings. – 2019. URL: https://repository.mruni.eu/handle/007/16031

Shovkun I., PhD in Economics, Leading Researcher,
Institute for Economics and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine

TRANSFORMATION OF THE UKRAINE'S ECONOMY STRUCTURE IN WAR CONDITIONS

This study examines as a war, that undermined the economic security of the country, at the same time is deforming the structure of the national economy. The purpose of the article is to study the factors of structural deformation of the economy during the war; to analyze export specialization and the structure of the national economy; to consider the prospects for the development of long production chains as a prerequisite for structural progress. The factors of this deformation have been summarized, namely, the people death, their deportation by the aggressor; complete or partial shutdown of most enterprises; huge losses of key production factors (physical capital, labor, land); disruption of product supply and sales chains; limiting the availability of necessary production resources; loss of jobs and drop in income; market imbalance; destabilization of foreign trade. The composition of the export basket has been analyzed as a reflection of the national economy structure; and the dominance of raw materials and products with a low degree of processing in the export have been shown. Tendencies to narrowing of the variety of industrial activity types and products assortment have been revealed, which indicates the simplification of the national economy and the weakness of its innovative potential. The results of econometric modeling show that the density of inter-industry connections in the economics of the country is low, and the development of value chains is insufficient. The need to improve the structure of the economy through the creation of long production chains (which should combine the agricultural sector with the processing and service sectors) in order to increase the productivity and the growth rates of the economy has been substantiated.

***Key words**: structure of the national economy, economic security, economic losses, export basket, value chains.*